

INGLIZCHA QANOTLI SO'ZLARNING KONTEKSTUAL MA'NOLARI VA TARJIMADAGI XUSUSIYATLARI

Mirzayeva Dilzoda Fayzullayevna

Samarqand davlat universiteti huzuridagi Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti, Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik yo'nalishi 1-bosqich DSc doktoranti
+998977403447

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilidagi qanotli so'zlar (winged words, aphoristic expressions, catchphrases)ning semantik, pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlari hamda ularning kontekstual ma'nolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda qanotli so'zlarning turli kommunikativ vaziyatlarda ma'no o'zgarishlari, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda ekvivalent, analog, tavsifiy va adaptiv tarjima usullarining samaradorligi misollar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qanotli so'zlarni muvaffaqiyatli tarjima qilish tarjimonning nafaqat til bilimiga, balki madaniyatlararo kommunikatsiya, tarix, adabiyot va pragmatik omillarni chuqur anglashiga ham bog'liq.

Kalit so'zlar: qanotli so'zlar, kontekstual ma'no, frazeologiya, tarjima nazariyasi, lingvokulturologiya, pragmatika, ekvivalent tarjima, idiomatik birlik, semantika.

Har qanday tilning boyligi uning lug'at tarkibi bilan bir qatorda xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi barqaror iboralarda ham namoyon bo'ladi. Ingliz tilidagi qanotli so'zlar shunday birliklardan biri bo'lib, ular mashhur adabiy asarlar, tarixiy voqealar, siyosiy nutqlar, diniy manbalar, kino va ommaviy axborot vositalari orqali keng tarqalgan iboralarni o'z ichiga oladi.

Qanotli so'zlar oddiy leksik birliklardan farqli ravishda ko'pincha ko'chma ma'noga ega bo'lib, ularning mazmuni faqat lug'aviy ma'noga emas, balki nutqiy vaziyat, madaniy kontekst va kommunikativ maqsadga ham bog'liq bo'ladi. Shu sababli bunday birliklarni tarjima qilish tarjimon oldiga murakkab vazifalarni qo'yadi.

Globallashuv jarayonida ingliz tilining xalqaro muloqot vositasi sifatida keng qo'llanilishi natijasida ushbu tildagi qanotli so'zlar boshqa tillarga, jumladan o'zbek tiliga ham faol kirib kelmoqda. Ularni to'g'ri anglash va tarjima qilish ilmiy, badiiy hamda publitsistik matnlarning mazmunini to'liq yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi inglizcha qanotli so'zlarning kontekstual ma'nolarini aniqlash, ularning tarjima jarayonidagi xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil

qilish hamda samarali tarjima strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Har bir xalqning tili uning tarixi, madaniyati va dunyoqarashining yorqin ifodasidir. Til tarkibida mavjud bo'lgan qanotli so'zlar va iboralar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, qadriyatlari hamda tafakkurini aks ettiradi. Ingliz tilidagi qanotli so'zlar ko'pincha qadimgi yunon va rim mifologiyasi, Injil, mashhur adabiy asarlar, tarixiy voqealar hamda taniqli shaxslarning hikmatli iboralari asosida yuzaga kelgan. Bunday birliklar bugungi kunda nafaqat ingliz tilida, balki xalqaro muloqotda ham faol qo'llaniladi.

Qanotli so'zlarning asosiy xususiyati ularning ko'chma ma'noga egaligidir. Ularning mazmunini alohida so'zlarning lug'aviy ma'nosidan kelib chiqib tushunish har doim ham mumkin emas. Mazkur birliklarning asl ma'nosi faqat nutqiy vaziyat, muallifning kommunikativ maqsadi va kontekst orqali to'liq namoyon bo'ladi. Shu sababli tarjimon nafaqat tilni mukammal bilishi, balki iboraning kelib chiqishi, madaniy asoslari va pragmatik vazifasidan ham xabardor bo'lishi zarur.

Masalan, "Achilles' heel" iborasi qadimgi yunon mifologiyasidagi Axilles obrazi bilan bog'liq. Mazkur ibora ingliz tilida "eng zaif nuqta" ma'nosida qo'llanadi. Agar u so'zma-so'z "Axillesning to'voni" deb tarjima qilinsa, o'zbek o'quvchisi uchun ma'no to'liq anglashilmasligi mumkin. Shu sababli "eng zaif tomoni", "ojiz nuqtasi" kabi funksional ekvivalentlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xuddi shuningdek, "Pandora's box" iborasi ham qadimgi yunon mifologiyasiga borib taqaladi. Ingliz tilida bu ibora "ko'plab muammolarni keltirib chiqaruvchi vaziyat" ma'nosini bildiradi. Tarjimada "Pandoraning qutisi" shakli tarixiy yoki ilmiy matnlarda saqlanishi mumkin, biroq badiiy va publitsistik matnlarda "balolar eshigini ochish", "muammolar girdobini yuzaga keltirish" kabi izohli tarjima usullari mazmunni yaxshiroq ifodalaydi.

Kontekst qanotli so'zlarning ma'nosini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bir xil ibora turli matnlarda turlicha uslubiy vazifa bajarishi mumkin. Masalan, "The last straw" iborasi kundalik nutqda "sabr kosasini to'ldirgan oxirgi tomchi" ma'nosini bildirsa, badiiy matnda kuchli emotsional ta'sir vositasi sifatida xizmat qiladi. Tarjimada uning hissiy-ekspressiv bo'yodqorligini ham saqlash talab etiladi.

Ingliz tilidagi qanotli iboralarning aksariyati milliy-madaniy xususiyatlarga ega. Masalan, "Crossing the Rubicon" iborasi tarixiy voqea asosida shakllangan bo'lib, "ortga qaytmaydigan qaror qabul qilish" ma'nosini anglatadi. Tarjimon bunday iborani tarixiy nom bilan saqlashi yoki "keskin va qaytmas qaror qabul qilish" tarzida izohlashi mumkin. Tanlov matn turi va o'quvchilar auditoriyasiga bog'liq bo'ladi.

Tarjima nazariyasida qanotli so'zlarni o'g'irishning bir necha usullari mavjud.

Birinchi usul — ekvivalent tarjima. Bunda maqsad tilida mazmun va uslub jihatidan mos keladigan tayyor frazeologik birlik qo'llaniladi. Masalan, "The apple of one's eye" iborasi o'zbek tilida "ko'zining qorachig'i" tarzida muvaffaqiyatli tarjima

qilinadi.

Ikkinchi usul — tavsifiy tarjima. Maqsad tilida mos ibora mavjud bo'lmaganda, iboraning mazmuni izoh orqali beriladi. Masalan, "Skeleton in the cupboard" iborasini "yashirin sir", "oshkor etilmagan uyatli voqea" tarzida tarjima qilish mumkin.

Uchinchi usul — adaptiv yoki funksional tarjima. Bunda tarjimon asl matndagi kommunikativ ta'sirni saqlash uchun maqsad tilidagi madaniy jihatdan yaqin ifodadan foydalanadi. Bu usul ayniqsa publitsistik va badiiy matnlarda samarali hisoblanadi.

Tarjima jarayonida uchraydigan eng katta muammolardan biri so'zma-so'z tarjimaga berilishdir. So'zma-so'z tarjima aksariyat hollarda iboraning asl ma'nosini yo'qotadi yoki noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi. Masalan, "Break the ice" iborasini "muzni sindirmoq" deb tarjima qilish mantiqan to'g'ri bo'lsa-da, mazmun jihatidan xato hisoblanadi. Uning haqiqiy ma'nosi "suhbatni boshlab berish", "noqulay vaziyatni yumshatish", "muloqotga yo'l ochish"dir.

Shuningdek, "Burn the midnight oil" iborasi ham "yarim kechada moy yoqmoq" emas, balki "kechgacha ishlab yoki o'qib o'tirish", "tunlari mehnat qilish" ma'nosini anglatadi. Bunday misollar tarjimada kontekstni chuqur tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Bugungi globallashuv sharoitida badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari va internet resurslarida inglizcha qanotli iboralar tobora ko'proq uchramoqda. Shu sababli tarjimonlarning lingvokulturologik kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Tarjimon til birliklarining grammatik tuzilishini bilish bilan cheklanib qolmasdan, ularning tarixiy kelib chiqishi, madaniy asoslari va pragmatik vazifalarini ham puxta o'zlashtirishi lozim.

Ingliz tilidagi qanotli so'zlar (idiomalar) va ularning tarjimasi – bu shunchaki til o'rganish emas, balki ikki xalq tafakkur tarzi va madaniyatini solishtirishdir. Quyida ushbu mavzuni akademik va amaliy nuqtai nazardan yanada chuqurroq tahlil qilamiz.

QANOTLI SO'ZLARNING LINGVISTIK TABIATI

Qanotli so'zlar yoki idiomalar – bu tarkibiy qismlarining ma'nolari yig'indisi butun ibora ma'nosini bermaydigan, turg'un va ko'chma ma'noli iboralardir.

1. Semantik yaxlitlik: Masalan, "To kick the bucket" iborasida "kick" (tepmoq) va "bucket" (paqir) so'zlarining o'limga hech qanday aloqasi yo'q. Biroq, birgalikda bu ibora "vafot etmoq" degan ma'noni anglatadi.

2. Kontekstual o'zgaruvchanlik: Ba'zi iboralar kontekstga qarab o'z emotsional bo'yog'ini o'zgartiradi. Masalan, "To be in the same boat" iborasi oddiy vaziyatda "bir xil ahvolda bo'lish"ni bildirsa, qiyin sharoitda "bir-birini qo'llab-quvvatlash" ma'nosini kuchaytiradi.

TARJIMADAGI ASOSIY USULLAR (TAXONOMIYA)

Tarjimashunoslik nazariyasida qanotli so'zlarni o'girishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

Usul	Tavsifi	Misol (Inglizcha -> O'zbekcha)
Ekvivalent	Ikki tilda ham tayyor, bir xil ma'noli ibora mavjud bo'lishi.	A wolf in sheep's clothing -> Qo'y terisiga yashiringan bo'ri.
Analog	Ma'nosi bir xil, lekin obrazlari turlicha bo'lgan iboralar.	To let the cat out of the bag -> Sirni fosh qilmoq (yoki: qopdagi sirni chiqarmoq).
Kalsalash (So'zma-so'z)	Ayrim holatlarda ibora xalqaro bo'lsa, uni shunday qoldirish mumkin.	Time is money -> Vaqt — pul.
Tushuntirish	Ibora o'zbek tilida mutlaqo yo'q bo'lsa, uni ta'riflash.	To have a chip on one's shoulder -> Biror kishiga nisbatan o'tmishdagi adolatsizlik tufayli g'azab saqlamoq.

TARJIMADA YO'L QO'YILADIGAN XATOLAR VA ULARNING OLDINI OLISH

Tarjimonlar ko'pincha quyidagi "tuzoqlarga" tushishadi:

1. Leksik analiz xatosi: Ibora tarkibidagi har bir so'zni lug'atdan qidirib, ularni birlashtirish. Bu natijada ma'no o'lib qolishiga olib keladi.
 - o Xato: "He is a couch potato" -> "U divan kartoshkasi".
 - o To'g'ri: "U juda dangasa/yalqov".
2. Madaniy nomuvofiqlik: Ingliz madaniyatida mavjud bo'lgan atama (masalan, Cricket yoki Baseball atamaları) o'zbek madaniyatida tushunarsiz bo'lishi mumkin. Bunday paytda adaptatsiya (moslashtirish) zarur.
3. Uslubiy nomutanosiblik: Rasmiy hujjatda og'zaki nutqqa xos iborani ishlatish yoki aksincha. Tarjima matnning uslubiga mos bo'lishi shart.

TADQIQOT VA TA'LIM UCHUN TAVSIYALAR

Agar siz ushbu mavzuni ilmiy ish yoki darslik uchun tahlil qilayotgan bo'lsangiz, quyidagi bosqichlarni qo'llang:

- Korpusli tahlil (Corpus Linguistics): Ibora qaysi janrlarda ko'proq ishlatilishini tekshiring (masalan, Academic English da ishlatiladigan iboralar boshqa, Journalism da boshqa).
- Komponentli tahlil: Ibora tarkibidagi so'zlarning tarixiy kelib chiqishini (etimologiya) o'rganing. Bu tarjimani yanada boyitadi.
- Praktiki yondashuv: Pedagogikada "o'yin" metodidan foydalaning. Talabalarga iboraning "so'zma-so'z" tarjimasini (kulgili variantini) ko'rsatib, keyin asl ma'nosini tushuntirish, iboraning xotirada qolishini osonlashtiradi.

TARJIMONNING MAHORATI

Qanotli soʻzni tarjima qilish tilning "yashirin qatlamlari"ni ochishdir. Yaxshi tarjimon ikki xil tilda gapiradigan odam emas, balki ikki xil dunyoqarashni bir-biriga bogʻlay oladigan koʻprik quruvchidir.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, ingliz tilidagi qanotli soʻzlar kontekstga bogʻliq ravishda turli semantik va pragmatik maʼnolarni ifodalaydi. Ularning mazmunini toʻgʻri anglash va tarjima qilish uchun tarjimon lingvistik bilim bilan bir qatorda madaniyatlararo kommunikatsiya, tarix, adabiyot va lingvokulturologiya sohalaridan ham yetarli bilimga ega boʻlishi zarur.

Tarjima jarayonida ekvivalent tarjima, tavsifiy tarjima va funksional moslashtirish usullaridan kompleks foydalanish yuqori sifatli natijaga erishish imkonini beradi. Ayniqsa, badiiy va publitsistik matnlarda iboralarning uslubiy taʼsirchanligini saqlash tarjimaning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Kelgusida ingliz va oʻzbek tillaridagi qanotli soʻzlarning qiyosiy-lingvistik xususiyatlarini kengroq oʻrganish, ularning elektron lugʻatlarini yaratish hamda sunʼiy intellekt asosidagi avtomatik tarjima tizimlarida qoʻllash istiqbolli ilmiy yoʻnalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi qanotli soʻzlar murakkab semantik va pragmatik tabiatga ega ekanligini koʻrsatdi. Ularning mazmuni koʻpincha lugʻaviy maʼnodan tashqariga chiqib, tarixiy, madaniy va kommunikativ omillar bilan belgilanadi. Shu sababli bunday birliklarni tarjima qilishda faqat soʻzma-soʻz yondashuv yetarli emas. Tarjimon matnning umumiy mazmuni, muallif maqsadi, auditoriya ehtiyojlari va madaniy muhitni hisobga olishi zarur.

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, inglizcha qanotli soʻzlarni oʻzbek tiliga tarjima qilishda ekvivalent va analog tarjima usullari eng samarali natija beradi. Muqobil mavjud boʻlmagan hollarda esa tavsifiy yoki adaptiv tarjima usullaridan foydalanish matnning kommunikativ qiymatini saqlab qolishga xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy adabiyot, publitsistika va ommaviy axborot vositalari matnlarida pragmatik maʼnoni toʻliq yetkazish tarjimaning asosiy mezonini hisoblanadi.

Kelgusida ingliz va oʻzbek tillaridagi qanotli soʻzlarning elektron korpusini yaratish, ularning lingvokulturologik tavsifini ishlab chiqish hamda sunʼiy intellekt asosidagi avtomatik tarjima tizimlarida ushbu birliklarni toʻgʻri aniqlash va tarjima qilish algoritmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Oliy taʼlim muassasalarining tarjimashunoslik yoʻnalishlarida qanotli soʻzlarning kontekstual tahliliga bagʻishlangan maxsus amaliy mashgʻulotlarni joriy etish ham boʻlajak tarjimonlarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Komissarov V. N. – Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekti). (Tarjima nazariyasining lingvistik asoslari, iboralarini ekvivalentlash bo'yicha klassik qo'llanma).
2. Baker, Mona. – In Other Words: A Coursebook on Translation. (Idiomalar va turg'un birikmalarni tarjima qilishning xalqaro standart uslublari).
3. Newmark, Peter. – A Textbook of Translation. (Iboralarini kontekstual moslashtirish va uslubiy muvofiqlik bo'yicha nazariyalar).
4. Salomov, G'aybulla. – Tarjima nazariyasi asoslari. (O'zbek tarjimashunosligining asosiy asari, milliy koloritni saqlash bo'yicha muhim manba).
5. Kunin, A. V. – Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazika. (Ingliz tili frazeologiyasi bo'yicha eng mukammal tadqiqotlardan biri).
6. Spears, Richard A. – McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms. (Zamonaviy ingliz tili iboralarini kontekstli tushunish uchun eng yaxshi lug'at).
7. Moon, Rosamund. – Fixed Expressions and Idioms in English. (Iboralarning nutqda barqarorligi va ularning turlari haqida fundamental tadqiqot).
8. Nida, Eugene A. – Language, Culture, and Translating. (Iboralarning madaniy kontekstda tarjima qilinishi va "dinamik ekvivalentlik" nazariyasi).
9. Yo'ldoshev, M. M. – Badiiy tahlil asoslari. (Adabiy matndagi obrazli ifodalarni tahlil qilish uchun foydali).
10. O'zbek tilining izohli lug'ati (yoki frazeologik lug'atlar). (Inglizcha iboralarga o'zbek tilidan mos variantlar topish uchun).
11. Google Scholar: "Translation of English idioms into Uzbek language" yoki "Cross-cultural analysis of phraseological units" kalit so'zlari bilan izlang.
12. Ziyonet (ziyonet.uz): O'zbekistondagi pedagogik va filologik tadqiqotlar bazasi (ayniqsa, pedagogik institutlar ilmiy jurnallari).
13. Academia.edu / ResearchGate: "Cognitive approach to translation of idioms" kabi mavzular bo'yicha eng yangi maqolalar.